

Verslag VFVO examenbespreking Filosofie 2021-22 Tijdvak 1 – 19 mei 2022

31 aanwezigen in de zaal, 41 aanwezigen online.

Verslaglegger: Sjimmmie Lensen

Mededelingen door Voorzitter Desiree Berendsen

- Degenen die online aanwezig zijn kunnen helaas niet deelnemen aan de vergadering maar alleen toehoren.
- Deze vergadering is een service aan onszelf. Deze vergadering dient om met elkaar de reikwijdte van het correctievoorschrift te bespreken, en heeft geen juridische status.

Opmerkingen vooraf door Frans van Dorp (Cito)

- Frans van Dorp is aanwezig om de betrouwbaarheid van het examen te beschermen. Als opmerkingen van docenten gebaseerd zijn op verkeerde interpretaties van de examenvragen en/of het correctievoorschrift zal hij dit aangeven.
- Wellicht ten overvloede, maar voor de helderheid: In het CV (correctievoorschrift) geeft het element weer wat de minimale strekking moet zijn van het antwoord dat de kandidaat geeft. Het voorbeeldantwoord heeft weinig status, maar laat puur zien wat de reikwijdte is van een volledig antwoord.
- Zowel het onderwijs als het examen richt zich op de eindtermen. De leerstof is hiermee afgebakend. Op het forum komen soms vragen/discussies naar voren over op welke stof een vraag gebaseerd is. Dit is dus altijd de eindterm in de syllabus, met als uitwerking de betreffende paragrafen uit GLVM (Het goede leven en de vrije markt).
- Met ingang van het nieuwe examenonderwerp zal de leerstof helemaal in de syllabus staan, en hebben we dus een andere opzet. Deze opzet wordt per dit schooljaar al gebruikt op de havo.

Algemene opmerkingen over het examen van docenten in de zaal

- Het examen lijkt behoorlijk op eerdere examens, en was behoorlijk lang voor de leerlingen.
- De vragen lijken meer ruimte te geven dan eerder voor andere antwoorden dan het cv voorschrijft.
- Het is opvallend dat heel veel filosofen niet in het examen voorkwamen.
- De domeinen uit eerdere leerjaren kwamen nauwelijks voor op het examen.

Hieronder volgt een weergave van de posities van deelnemers die uitgewisseld zijn.

Opgave 1

1. Aristoteles: rede, deugd en handelen
 - 'Ziel' hoeft niet letterlijk terug te komen in het gegeven antwoorden, als er maar over zelfverwerkelijking gesproken wordt waarbij de drie gegeven begrippen op een zinnige manier gebruikt worden.
 - In het boek en in de eindterm staat 'energeia' achter 'handelen', dus dat kan goed gerekend worden.
2. Aristoteles: streven naar geluk valt samen met goede voor jezelf en gemeenschap
 - Deugd kan alleen gerealiseerd worden in relatie tot anderen, moet erin. 'wat goed is voor mij is goed voor anderen' is niet voldoende.

- Als leerlingen iets zeggen over 'zooion politikon', waaruit blijkt dat je anderen nodig hebt, is dat in orde. Maar dat wil nog niet zeggen dat 'wat jij doet ook automatisch goed is voor de gemeenschap'.
 - Er zijn leerlingen die de vraag zo geïnterpreteerd hebben dat 'het streven naar geluk aan' de ene kant, samenvalt met 'het goede voor jezelf en de gemeenschap aan de andere kant'. Als hierbij blijkt dat leerlingen Aristoteles wel begrijpen, kun je met je tweede corrector bespreken of het betreffende antwoord goed genoeg is.
3. Aristoteles: volkomen deugd
- Rechtvaardigheid / vereniging ethische deugden en praktische wijsheid worden gezien als synoniemen, hoeven niet beide. Maar moet minstens één van beide? De vraag stelt dat je de term 'volkomen deugd' moet gebruiken, maar daarbij moet wel blijken dat begrepen wordt wat 'volkomen deugd' inhoudt. Als hierbij niet genoemd wordt wat in de elementen staat maar dit blijkt wel uit een uitleg dan kan hierover gesproken worden tussen de correctoren. In eindterm 8 staat wat de exacte inhoudt is van de volkomen deugd.
 - Het beredeneren van het feit dat het bereiken van de volkomen deugd geen geboorterecht is omdat dit geoefend moet worden kan wel gezien worden als een terechte Aristoteliaanse redenering maar niet als een voldoende antwoord op de vraag omdat in de vraag staat dat het gaat om een 'geboorterecht voor iedereen'.
 - De vraag lijkt 'defining by doing' te verwachten van leerlingen, omdat niet gevraagd wordt naar een letterlijke definitie. Frans licht toe dat dit komt omdat het lezen van de vraag dan vervelender zou worden om te lezen, en omdat we wel van leerlingen mogen verwachten dat ze dit er zelf uit kunnen halen. Hierop volgt nog een opmerking van een docent die stelt dat duidelijkheid voor leerlingen belangrijker is dan het leesplezier. Frans vult aan dat zijn opmerking niet esthetisch bedoeld was, maar dat een steeds specifiekere vraag voor leerlingen ook moeilijker kan worden. In ieder geval, als er gevraagd wordt om iets met een bepaald begrip toe te lichten hoeft geen letterlijke definitie gegeven te worden, maar mag een impliciete definitie ook goed gerekend worden.
4. Ideologie prestatie maatschappij en neoklassieke opvatting goede leven
- Eigenbelang moet in de uitleg van de neo-klassieke opvatting van het goede leven.
5. Verwerkelijking van vrijheid via vrije markt
- Invulling geven aan vrijheid is noodzakelijk voor een goed antwoord, maar er hoeft geen expliciete definitie gegeven te worden.
 - Als er dan staat 'dat er op de vrije markt sprake is van dwang omdat je wel moet meedoen, waardoor je onvrij bent', is dat dan al voldoende? Nee, want er zit nog geen 'verwerkelijking van vrijheid' in de uitleg.
6. Individualiteit volgens existentialisme en Locke
- Er zijn leerlingen die bij Locke niet noemen dat je bent geboren wordt met bepaalde rechten, maar de vermogens gebruiken die die mens heeft in de natuurtoestand. Kan dat ook goed zijn? Dit kun je bespreken met je tweede corrector.
 - Deze vraag gaat over eindterm 13 waarin staat dat autonomie te maken heeft met rationele bepaling van plichten, terwijl dit in het cv niet naar voren komt.

- De inleiding stelt dat 'existentialisten een andere opvatting hebben van individualiteit', en vervolgens dat je 'dit verschil moet uitleggen'. Hiermee kun je strikt genomen alle kanten op. Een mogelijke richting is dat je volgens Locke een individu bent als je een goede burger bent en volgens het existentialisme juist als je je afzet tegen de burgerlijke maatschappij. Overleg met je tweede corrector of dit afdoende is als antwoord op de vraag.
- Het existentialisme waarnaar gevraagd wordt lijkt heel breed. Wat kan wel en niet? Het lijkt alsof we een heleboel filosofen als existentialist op kunnen voeren en daar moeten we terughoudend in zijn. Maar als iemand bijvoorbeeld Kierkegaard heel goed uitlegt, en daar de vraag niet mee versimpelt, kan met de tweede corrector besproken worden of dit goed genoeg is. Vanuit de eindterm (13) geredeneerd moet authenticiteit in het antwoord. Existentialisme is geen onderdeel van de algemene eindtermen (5V stof), dus daar kunnen we ons niet op baseren. We moeten dus wel bij de stof van GLVM, en de eindtermen, blijven.

7. Plato's ideale staat

- Onmatigheid wordt in de inleiding 3x genoemd, dus als je daar niet op in gaat mis je een onderdeel van het antwoord.

8. Liefde als hoogste deugd

- Veel leerlingen kwamen met een hiërarchie tussen de kardinale deugden, maar dat gaat niet over de hiërarchie in de klassieke oudheid.
- Als je liefde als theologale deugd verkeerd uitlegt, en vervolgens op basis van deze uitleg twee goede argumenten geeft, kun je voor de argumenten nog punten geven als deze niet simpeler zijn dan het CV.

9. Nussbaum: strategieën voor omgaan met kwetsbaarheid

- Als de twee benaderingen niet letterlijk bij naam genoemd worden maar wel goed uitgelegd worden kloppen ze qua strekking wel en kan het antwoord in overleg goed gerekend worden.
- Op het forum wordt geopperd dat 'immunisering' ook zou kunnen als antwoord op de vraag welke strategie Donner toepast, maar 'drank en drugs gebruiken' kan niet gezien worden als immuniseren, omdat het letterlijk ingaat tegen de eigenschappen van immunisatie (redelijkheid, controle, etc.)
- Vanaf wanneer vinden we iets een eigen mening van een leerling? 'vanuit deze strategie vind ik dit, en vanuit die strategie vind ik dat'. Als alleen vanuit beide strategieën geredeneerd wordt is dit wel simpeler dan er gevraagd wordt. In het antwoord moeten leerlingen beide strategieën gebruiken om de opvatting van Donner te evalueren. Uit het antwoord moet in ieder geval blijken dat de leerling beide strategieën begrijpt in de toepassing.

10. Opvatting van zelfverwerkelijking

- Over deze vraag verschillen op het forum de meningen. In de zaal wordt gezegd dat leerlingen op diverse manieren laten zien dat ze goed kunnen redeneren. Dit is een fijne toevoeging aan het examen.
- Er wordt gezegd dat er wel een max zit aan hoeveel van dit soort open vragen, omdat ze wel bewerkelijker zijn om na te kijken en voor de leerlingen ook meer

denkkracht kosten. Dit zou ook gevolgen kunnen hebben voor de betrouwbaarheid van het examen.

- Zit er een eindterm achter deze vraag? Frans: "Eindterm 9. Bovendien zit zelfverwerkelijking impliciet in een heleboel eindtermen, is dit het centrale onderwerp van de eerste opgave en is het gerelateerd aan het goede leven".

Opgave 2

11. Instituties

- 'Macht' hoeft niet letterlijk in het antwoord te zitten, maar de strekking moet wel zijn dat instituties op een of andere manier macht uitoefenen op het leven van mensen, omdat ze dragers hebben. In het boek gaat het in dit kader om onrecht, bijvoorbeeld doordat mensen buitengesloten worden.
- In het boek wordt over harde instituties gezegd dat ze een aanwijsbaar machtspunt hebben, terwijl in het CV staat dat ze aanwijsbaar zijn. Deze kunnen beide gebruikt worden. Bovendien staat in het boek dat je lid kunt zijn van een harde institutie, en dat ze dus ook mensen kunnen uitsluiten.
- Er zijn veel leerlingen die bij het eerste punt wel goed uitleggen wat een harde institutie onderscheidt van andere instituties, maar die verkeerd uitleggen wat een institutie in het algemeen is. Die krijgen (helaas) geen punten.
- Algemene opmerking: er lijkt veel gedaan te moeten worden voor 1 punt. Frans voegt hierover toe dat dit komt omdat hier filosofische vaardigheden getoetst worden, die kunnen inhouden dat je verschillende zaken aan elkaar moet koppelen, waardoor je meerdere inhoudelijke stappen moet zetten voor één punt.

12. Perspectieven op zin: liberaal-ideologisch en religieus

- '(neo)' staat tussen haakjes. In het boek wordt gesproken over het liberaal-ideologische perspectief. Hier gaat het over neoliberalisme, en is gepoogd leerlingen meer richting te geven door '(neo)' toe te voegen. Omdat dit ook anders geïnterpreteerd kan worden kunnen antwoorden ook breder goedgekeurd worden, zonder 'vrije markt' in het antwoord, hoewel het gebruiken van de 'vrije markt' wel heel erg voor de hand ligt vanuit het boek.
- Aangezien deze vergadering geen juridische status heeft is de vraag hoe dit probleem/deze onduidelijkheid dan wordt opgelost? Komt er een aanvulling? Frans stelt dat er nog geen klacht over binnengekomen zijn, en dat we na de vergadering moeten kijken hoe dit het beste op kunnen lossen. Er wordt voorgesteld om een toevoeging aan het CV te maken voor de mensen die niet aanwezig zijn en deze notulen niet lezen. Frans neemt dit (mee).
- Bij het tweede punt lijkt het eerder goed te zijn om te verwijzen naar de woorden nietigheid en rijkdom die in de inleiding genoemd worden dan als leerlingen zelf met een uitleg van Het religieuze perspectief. Dat zou jammer zijn, vinden sommigen.

13. Bentham: belichaamd zelf

- 'doet en zal doen', hoeft niet letterlijk beiden in het antwoorden, het gaat om pijn en plezier.

14. Vrijheid mbt lichamelijke

- Mogelijkheid van een doorwerkfout. Als het geven van een goede vooronderstelling niet lukt, kan bij het toepassen ervan alsnog een punt gegeven worden als het antwoord niet simpeler is dan het CV en als het geen onzin is.
- Wanneer past iets bij de definitie, als bijvoorbeeld gezegd wordt dat iets wel past omdat het er geen voorbeeld van is, kan dat dan? De vraag stelt dat leerlingen moeten beargumenteren OF het beklimmen van de ME past bij hun definitie. Dit lijkt het gegeven voorbeeld mogelijk te maken.
- Frans voegt toe dat deze vraag gebaseerd is op de algemene eindterm waarin gevraagd wordt om definities op te stellen, hier vooronderstellingen bij de benoemen. Wellicht iets om op te oefenen?

15. Heidegger: gestel en Dasein

- Veel leerlingen leggen het Gestel goed uit als de verhouding tussen de mens en de werkelijkheid, maar vergeten te vermelden dat het een moderne verhouding is of dat moderne techniek erin zit. De meeste aanwezigen zijn het erover eens dat als er in wordt gegaan op bestelbaarheid/beheersbaarheid, dit goed kan zijn zonder de moderne techniek letterlijk te benoemen.
- Het is moeilijk onderscheid te maken tussen een beschrijving van wat er aan de hand is bij de beklimming van de ME en een argumentatie daarover. Bemiddeling door techniek lijkt het er wel noodzakelijk in te moeten zitten. Dit kan als criterium gebruikt worden.
- Vraag aan Frans: wat verwachten we van leerlingen als we een beargumenteer-vraag stellen? Frans: "hier wilden we eerst op begrijpen niveau toetsen, en vervolgens op kritiseer-niveau. Daarbij moet de leerling ook zelf een standpunt ingenomen worden."

16. MacIntyre: praktijken, interne en externe goederen en deugden

- Weergave van begrippen is niet voldoende. Er moet een uitleg gegeven worden waarin naar voren komt dat de expeditieleider de praktijk niet goed beschermt.
- Moet er in het tweede element staan dat de expeditieleider deugden moet hebben om de praktijk te beschermen, of moet daarbij dat dit nodig is om de corrumperende macht van instituties van weerstaan? Er wordt gesteld dat beide kunnen, mits goed toegepast.

17. Materialisme

- Geen vragen/opmerkingen.

Opgave 3

18. Smith: arbeidsdeling en welvaart

- Moet 'kosten' erin? Niet per se, het gaat om efficiëntie en dus hogere productie.

19. Smith en Marx: dehumanisering door arbeidsdeling

- Dehumanisering bij Marx' leek het moeilijkste deel. 'Vervreemding' hoeft er niet letterlijk in, het mag ook gaan om het gereduceerd worden tot kostenpost / het verliezen van de intrinsieke waarde van de arbeid.

- Doorwerkfout: als leerlingen dehumanisering bij Smith en Marx goed uitleggen maar bij de evaluatie twee keer niet het postvoorbeeld gebruiken, moet dit dan twee keer fout gerekend worden? Volgens sommigen moet dit kunnen, maar wel op inhoudelijke gronden. Frans vult aan dat dit officieel niet mag en dat hij dus adviseert dit niet te doen. Overleg met je tweede corrector en gebruik daarbij artikel 2.5.

20. Arbeid binnen protestantisme en prestatimaatschappij

- 'De protestantse visie op arbeid' bestaat niet, wordt opgemerkt. Frans: maar er is een eindterm over. Je kunt bezwaar maken tegen de eindterm, maar niet tegen het feit dat er een vraag wordt gesteld over deze eindterm.
- De geest van het element en het boek is dat je in de prestatimaatschappij werkt voor status, en in de protestantse visie op arbeid voor god / je medemens. Er moet in het antwoord in ieder geval een contrast naar voren komen tussen werken voor jezelf en werken voor anderen.

21. Tronto: verschraving morele debat in het publieke domein

- Vraag over het tweede element: is het nodig dat leerlingen het gedrag van een bedrijf koppelen aan het morele debat? Er zijn meerdere docenten die het hebben goed gerekend als er door PostNL morele overwegingen worden gemaakt in het publieke domein, ook als dit niet in een moreel debat plaatsvindt.
- In het eerste punt moet wel benoemd worden dat het discours binnen het publieke domein economisch is.

22. Kapitalisme: Rijnlands en Angelsaksisch model

- Slordigheid in de vraag: 'liberale marktlogica', terwijl in het CV wel 'neo-liberale marktlogica' staat. 'Neo' is weggevalen in de vraag en het gaat dus niet letterlijk om marktlogica. Hierdoor kan het zijn dat leerlingen een andere kant op gaan dan waarop aangestuurd wordt, waardoor het wellicht ook ruimer beoordeeld kan worden.
- Als dit verwarring oproept bij leerlingen mogen we hier, vinden we zelf, best coulant mee omgaan.
- Er zijn verder geen bezwaren tegen deze vraag binnengekomen, en er wordt opgemerkt dat het een leuke vraag is.

23. Freud en Kant: consumptiegedrag en vrijheid

- Weergave van onbewust verlangens voldoende? Eerste deel van de vraag vraagt om een uitleg, dus een weergave kan niet voldoende zijn. Alleen 'onbewuste driften en verlangens' benoemen zonder uit te leggen hoe dit consumptiegedrag veroorzaakt is niet voldoende.

24. Milieuproblematiek aanpakken vanuit de markt

- De vraag stelt 'beargumenteer vanuit een van de drie benaderingen'. Alle drie de benaderingen kunnen gebruikt worden, er hoeft geen afweging gemaakt te worden over welke benadering het beste is, al zou dat zo kunnen lijken door het voorbeeldantwoord. Dit is, zoals gezegd aan het begin van de vergadering, niet meer dan een voorbeeld.

- Als bij het eerste een of meerdere argumenten genoemd worden, kan in het tweede punt een argument verdiend worden als zo'n zelfbedacht argument goed gebruikt wordt. Maar dan moet de argumentatie wel zeer sterk zijn.

Veel succes met het afronden van je nakijkwerk!